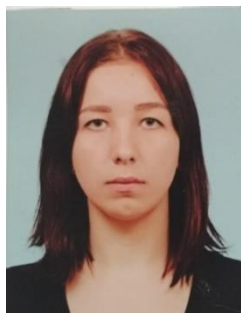

**РОЗДІЛ 5.
ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ОСВІТНІХ СЕРЕДОВИЩ**

УДК 94 (477):1920/1930

Биндю Тетяна**ДІТИ ТА МОЛОДЬ У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ
ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВНОГО АТЕЇЗМУ В УКРАЇНІ У
ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1920-х – 1930-х РОКАХ**

На основі історіографічної літератури, архівних джерел та матеріалів періодичних видань досліджуються особливості та характерні риси залучення державно-партійними органами дітей та молоді до здійснення антирелігійної пропаганди в Україні міжвоєнного періоду; доводиться, що у насадженні політики державного атеїзму молоде покоління було як об'єктом, на який спрямовувалася владна антирелігійна політика, так і важливим ресурсом реалізації на практиці намічених державою заходів у боротьбі з релігією, церквою та віруючими.

Дудка Лариса

Ключові слова: держава, церква, діти, молодь, антирелігійна пропаганда.

Постановка проблеми. Серед багатьох чинників національно-духовного життя особливе місце займають релігійні. Адже, вірування народу – це складова його культури, самобутнє духовне самовизначення як соціальної спільноти, що допомагає єднатись і таким чином переборювати всі труднощі історичного поступу.

Незважаючи на принципові зміни, що мають місце у державно-церковних відносинах в Україні періоду незалежності, мусимо визнати, що у

цій сфері й досі існує багато невирішених проблем, спричинених багаторічною антирелігійною практикою радянської влади.

Саме тому, для держави, церкви й духовного життя народу є вкрай важливим вивчення, критичне осмислення та узагальнення наслідків реалізації політики державного атеїзму в Україні протягом її радянського минулого з метою його уникнення при виробленні сучасної моделі державно-церковних та міжконфесійних відносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання антирелігійної та антицерковної політики державно-партійних органів України міжвоєнного періоду у вітчизняній історіографії є ґрунтовно вивченим.

Проте, феномен масового залучення дітей до будівництва безрелігійного суспільства та пропаганди радянського способу життя в більшості праць згадується лише побіжно. Сучасна історіографія зазначеної проблеми представлена обмеженою кількістю дослідників. Зокрема, Г. Славута [14], В. Прилуцький [13], О. Гречишкіна [8] у своїх дослідженнях зверталася до вивчення методів та характеру впливу державно-партійних структур на підростаюче покоління у насадженні войовничого атеїзму, проте комплексного вивчення даної проблеми наразі немає. Ось чому, зазначені питання потребують чіткішого окреслення, сучасного осмислення та узагальнення. Саме цим і пояснюється вибір теми даного дослідницького пошуку.

Метою статті є спроба виокремити та проаналізувати основні засади практичної реалізації політики державного атеїзму серед дітей та молоді в Україні міжвоєнного періоду, визначити механізм впливу державно-партійних структур на свідомість підростаючого покоління у контексті масової атеїзації.

Виклад основного матеріалу. З установленням радянської влади на всій території України почала запроваджуватися нова, радянська, система освіти, ідейні засади та принципи якої мали відповідати б меті й завданням нового суспільства – виховання громадянина соціалістичної держави, будівника комунізму з новою комуністичною мораллю.

Оскільки моральним комуністична партія вважала все те, що сприяло революційним перетворенням, а аморальним те, що перешкоджало їм, то до останніх належала також і релігія. Г. Славута, на основі аналізу основних публікацій тодішньої педагогічної преси та інших періодичних видань повідомляє про запеклу боротьбу між прихильниками антирелігійного й безрелігійного виховання. Дослідниця зазначає, що більшість учителів позитивно поставилися до розмежування навчального процесу й релігії та ратувала за так зване безрелігійне (арелігійне) виховання, розуміючи, що: насадження антирелігійної пропаганди в школі призведе до конфлікту з віруючими батьками, яких у країні ще була велика кількість; антирелігійне виховання лише нашкодить, нашттовхне дітей на релігію; учительство ні на теоретичному, ні на методичному рівні не підготовлене до такої роботи; для виховання свідомих атеїстів досить матеріалістично витриманих шкільних програм. Наркомат освіти також до певного часу притримувався такої позиції, і тому до 1928 р. навчально-методична література та програмовий матеріал були позбавлені питань антирелігійної пропаганди [14, с. 44–45].

Але партійні органи, які покладали на систему народної освіти велику роль у справі атеїзації населення, не були задоволені таким станом справи, і неодноразово наголошували на необхідності поживавлення й поліпшення виховної роботи серед молоді. Зручною формою атеїзації школи й виховання підростаючого покоління в дусі войовничого безвірництва була Спілка войовничих безвірників (далі – СВБ). Спілка безвірників (далі – СБ) була утворена у квітні 1926 року як громадська організація (хоча й з ініціативи партійних органів) для практичної реалізації політики радянської влади щодо релігії та церкви на місцях, втягуючи до орбіти антирелігійних та антицерковних заходів якомога більшу кількість населення.

У 1929 р. на II всесоюзному безвірницькому з'їзді була перейменована у Спілку войовничих безвірників, що засвідчило зміну тональності у ставлення радянської влади до релігії, церкви та віруючих [10, С. 63–93].

2 березня 1928 р. Спілка безвірників провела спеціальну нараду щодо цього питання й визнала за необхідне посилити антирелігійну роботу в школі. Для розробки конкретних заходів із цього питання створювалася спеціальна комісія, а більш детально питання антирелігійного виховання в школі планувалося опрацювати на засіданні Агітаційно-пропагандистського відділу ЦК ВКП(б) [1, с. 86].

Саме завдяки зусиллям Спілки безвірників прихильникам антирелігійного виховання вдалося «подолати» опір педагогів, котрі виступали за безрелігійне виховання, і запровадити в навчальних закладах систему антирелігійної роботи. Необхідність нововведення мотивувалася тим, що свідомість дітей уже «забруднена» релігією їхніх віруючих батьків, а діти з родин безвірників дуже часто потрапляли під релігійний вплив через оточення товаришів, сусідів, вулиці. При цьому на місцях керувалися поясненням Ом. Ярославського: «... Школа, відділена від церкви, повинна бути не просто нейтральною по відношенню до релігії, не просто займатися «безрелігійним» вихованням. Школа повинна просякнути все виховання дітей елементами антирелігійності» [15, с. 66]. СВБ була ініціатором постановки питання антирелігійного виховання в комісаріаті освіти, у пресі та серед широких мас учительства. За ініціативи СВБ у 1927 р. у Центральному будинку освіти й преси була проведена дискусія з теми «Антирелігійне чи безрелігійне виховання», журнал «Антирелигиозник» із 1927 р. систематично вміщує ряд статей у спеціальній рубриці «Антирелігійне виховання в школі», разом із Наркомосом видана інструкція щодо організації та роботи гуртків юних безвірників [9], укладена програма для занять антирелігійних шкільних гуртків, розроблено цілий ряд постанов і методичних листів про те, як потрібно проводити антирелігійне виховання в школі [13, с. 213–214].

За новим статутом Спілки безвірників, затвердженого в 1929 р. II-м всесоюзним з'їздом СВБ, із метою залучення до антирелігійного руху молоді був знижений віковий ценз членів Спілки з 18 до 14 років, оскільки, на

думку Ф. Олещука, є абсолютно абсурдним, «коли 14-річний комсомолец, будучи безвірником за комсомольським статутом, не має права бути в Спілці Безвірників, щоб тут поповнювати свої знання й вести боротьбу з релігією серед оточуючої молоді» [12, с. 21]. Для дітей віком 8–14 років статут передбачав утворення осередків юних безвірників [9], які повинні були працювати безпосередньо під керівництвом товариств СБ.

Розуміючи, що багато вчителів у той час просто не розуміли, що від них вимагають, а частина зовсім не віддала як проводити таку роботу, на з'їзді була прийнята резолюція «Про постановку антирелігійної роботи в установах народної освіти» [2, с. 31–32], яка вимагала створити при республіканських інститутах підвищення кваліфікації під керівництвом ЦР СВБ центральні антирелігійні курси для вчительського активу та інспектури, щоб тим самим сформувати кадри місцевих керівників для роботи над підвищенням антирелігійної кваліфікації освітян. У Ніжинському окрузі, зокрема, великі надії на підготовку антирелігійного активу для школи покладалися на Інститут народної освіти. З цього приводу формувалися відповідні наукові секції, конференції, одна з таких відбулася 3 червня 1928 року. Учасники ставили за мету пов'язувати антирелігійну роботу з краєзнавчою роботою та «практичними вимогами сучасного життя» [12, арк.166].

Таким чином, атеїстичне (насправді, антирелігійне) виховання ставало обов'язковим принципом для всіх радянських шкіл, що зобов'язував кожного вчителя не тільки бути атеїстом, але й вести активну боротьбу проти релігійного впливу. Ініціувальна, організуюча і контролююча функції у вирішенні цього питання належали Спілці безвірників, для реалізації якої мала виконуватись одна умова – всі вчителі та учні мали бути членами СВБ.

Учитель мусив здійснювати антирелігійну роботу не тільки на уроках, а й у позаурочний час, зокрема у гуртках, та працювати з віруючими батьками, виголошуючи доповіді, проводячи бесіди й диспути, організовуючи вечори й екскурсії антирелігійного характеру. Це мотивувалося тим, що деякі питання

антирелігійної пропаганди шкільними програмами не охоплювалися, а тому їх необхідно було поглиблювати й опрацьовувати додатково. Тому основною формою проведення антирелігійної роботи були гуртки юних безвірників, шкільні осередки СВБ, які не без примусу насаджувалися в школах.

За повідомленням газети «Войовничий безвірник», із 1930 по 1932 рр. кількість юних войовничих безвірників (далі – ЮВБ) зросла з 200 тисяч до 700 тисяч осіб [7, с. 2].

Форми роботи гуртків юних безвірників пропонувалися найрізноманітніші: антирелігійні семінари, популярні лекції, переважно науково-природничого та суспільно-історичного характеру, улаштовувалися куточки безвірника, при яких працювала бібліотека, випускалася стінгазета, присвячена певним кампаніям, проводилися художні вечори, організовувалися вистави антирелігійного змісту. При цьому наголошувалося, що «основний зміст роботи – не лише природознавство та ні в якому разі не порпання в біблейському мотлохові, а викриття класового ества релігії, практична допомога СВБ» [6, с. 3]. Але в більшості випадків, як зазначала періодика, безвірницькі організації працювали слабо, обмежуючись роботою тільки під час антирідзв'язних та антипасхальних кампаній.

На дітей покладалося завдання боротися з проявами релігії у побуті: відвідування церкви, дотриманням постів, святкуванням релігійних світ, звичаями, забобонами. Юні безвірники збирали добровільні внески, передплачували і поширювали безвірницьку пресу, повідомляли про факти шкідництва священників.

Діти під керівництвом дорослих брали участь у антирелігійних карнавалах, демонстраціях та антицерковних мітингах. Значна увага приділялася піонерським та комсомольським організаціям, які мали бути основними центрами безвірницької роботи серед дітей та молоді й допомагати педагогам локалізувати та конкретизувати антирелігійну роботу в школі [8]. Газета «Безбожник» (№ 35 за 15 серпня 1929 р.) у зв'язку з всесоюзним

піонерським зльотом опублікувала «антирелігійний наказ» юним піонерам, у якому, зокрема, говорилося:

«Піонер бореться проти п'янства й хуліганства, піонер бореться проти релігійного дурману. Піонер, ти зобов'язаний брати участь у роботі Спілки войовничих безвірників. Ти мусиш боротися проти релігії, релігійних звичаїв, свят, релігійної їжі. Піонерзагони! Беріть повсюди участь у боротьбі за закриття церков! В усіх школах організуйте осередки юних безбожників, а також антирелігійні гуртки для підготовки активу безвірників. До боротьби з п'янством, хуліганством, із релігійним дурманом, юний піонере, будь готовий!» [5, с. 1].

Озброївшись таким закликком, юні безвірники разом із дорослими активно включалися у виконання всіх господарсько-політичних кампаній: збирали добровільні внески, допомагали проводити хлібозаготівлі, посівні, реалізовувати позику, передплачували й поширювали безвірницьку пресу, повідомляли про факти шкідництва куркулів та попівщини.

У 1931 р. голови ЦР СВБ Ом. Ярославського на зустрічі із зарубіжними безвірниками заявив про те, що у СРСР до вищої школи не приймають дітей священників, якщо вони не зреклися своїх батьків. Часто подібні явища зречення ініціювалися радянською владою, яка підштовхувала до таких дій населення шантажем чи гонінням.

Наприклад, у Ніжині Лідія та Інна Космінські зреклися свого батька – попа Павла Космінського, пориваючи з ним усякий зв'язок і родинні стосунки; так учинили Н. Йосипенкова, С. Бондаренко, В. Корсакевич [11, с. 22–24]. Однією із складових офіційних політичних настанов стала антитеза між старим і новим, що втілювалося в конфлікті поколінь. Діти активно позиціонувались як представники всього нового та передового, що перебувають негативному оточенні, уособленням якого була родина – фортеця всіляких релігійних забобонів. Саме діти стали беззмінними героями чисельних заміток та статей на тему безвірницького руху. Таким чином було

використано дуже влучний прийом – залучення дітей до пропаганди нових антирелігійних цінностей насамперед серед віруючих батьків. Досить популярною формою антирелігійної роботи були так звані «суди над папством», які нав'язувались місцевим активістам по лінії політпросвіти і мали поширюватись по клубах і сельбуддах, зокрема й по Ніжинському округу [3, арк. 85]. З подібними інсценуваннями підлітки та юнацтво здійснювали культпоходи по селах. Протокол об'єднаного засідання членів КНС с. Талалаївки на Ніжинщині від 4 грудня 1923 року включав у порядок дня питання про ліквідацію вечорниць, вбачаючи у таких народних звичаях загрозу для комуністичного виховання молоді [4, арк.131]. Все це проводилося з метою ліквідації релігійних забобонів. Це проводилось із метою відтягнення від церкви молоді та залучення її до антирелігійної діяльності.

Висновки. Надмірна політизація й ідеологізація школи, яка, до того ж, ґрунтувалася на класових принципах, зумовила насильницьку атеїзацію дітей та юнацтва, що, фактично, суперечило проголошеному принципу свободи совісті. Дути були не лише об'єктом, на який спрямовувався шквал антирелігійних та антицерковних заходів радянської влади, але й активно залучалися до реалізації політики державно-партійних структур у насадженні антирелігійних переконань та побудови безрелігійного суспільства як важливих та дієвих ресурс.

В умовах радянського тоталітаризму вся розгалужена система виховання ґрунтувалася на витворенні з підростаючого покоління не активних членів суспільства з правом вільного вибору, як твердила офіційна пропаганда та її безпринципні апологети, а слухняних і покірних виконавців волі партійних та державних органів. При цьому велике значення надавалось Спілці безвірників, яка, маючи всебічну підтримку держави, була не тільки ініціатором і виконавцем, а й фактично контролюючим органом виконання соціального замовлення тоталітарної держави: виховання юної комуністичної ідеологічно витриманої зміни.

Список використаних джерел

1. Антиралигіозник. – 1928. – № 3.
2. Антиралигіозник. – 1929. – № 7.
3. Безбожник. – 1929. – № 15.
4. Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі – ВДАЧО в м. Ніжині), ф. Р. 61, оп.1, спр.553.
5. ВДАЧО в м. Ніжині, ф. Р. 61, оп.1, спр.1229.
6. Войовничий безвірник. – 1930. – 1 січня.
7. Войовничий безвірник. – 1932. – 6 березня.
8. Гречишкіна О.С. Форми антирелігійного виховання в піонерських організаціях України (1929-1939 рр.) / О.С.Гречишкіна // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : http://www.rusnauka.com/23_NPM_2011/Istoria/1_91525.dok.htm.
9. Інструкція по організації та роботі гуртків юних безвірників // Безвірник. – 1928 – № 10.
10. Коновалов Б.М. Союз воинствующих безбожников // Вопросы научного атеизма. – 1967. – № 4. – С. 63–93.
11. Нове село. – 1928. – №№ 220–368.
12. Олещук Ф. Новый устав Союза Воинствующих безбожников // Антиралигіозник. – 1929. – № 7. – С. 20–24.
13. Прилуцький В.І. Молодь у суспільно-політичному житті села в період непу / В.І. Прилуцький // Сутність і особливості нової економічної політики в українському селі (1921 – 1928 рр.). – К., 2000. – С. 200–222.
14. Славута Г. Запровадження антирелігійного виховання в навчальних закладах України у 20-ті – 30-ті рр. / Г.Славута // Релігійна освіта в Україні (перша пол. ХХ ст.): [зб. наук. праць] / В.О. Пашенко (відп. наук. ред.). – Полтава, 1997. – С. 42–67.
15. Ярославский Е. Научитесь правильно владеть оружием марксизма / Е. Ярославский // Антиралигіозник. – 1929. – № 9. – С. 65–84.

Биндю Татьяна, Дудка Лариса. ДЕТИ И МОЛОДЕЖЬ В КОНТЕКСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВЕННОГО АТЕИЗМА В УКРАИНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ 1920-Х - 1930-Х ГОДАХ

На основании историографической литературы, архивных источников и материалов периодических изданий исследуются особенности та характерные черты привлечения государственно-партийными органами детей и молодежи к реализации антирелигиозной пропаганды в Украине межвоенного периода; доказывається, что при насаждении политики государственного атеизма молодое поколение было объектом, на который направлялась власная антирелигиозная политика, так и важным ресурсом реализации на практике намеченных государством мероприятий у борьбе з религией, церковью и верующими.

Ключевые слова: государство, церковь, дети, молодежь, антирелигиозная пролпаганда.

Bindu Tatyana, Dudka Larisa. CHILDREN AND YOUTH IN THE CONTEXT OF THE IMPLEMENTATION OF THE POLICY OF STATE ATHEISM IN UKRAINE IN THE SECOND HALF OF 1920-1930 YEARS

On the basis of historiographical literature, archival sources and materials of periodicals, the peculiarities and characteristics of involving state and party bodies of children and youth in the implementation of anti-religious propaganda in Ukraine during the interwar period are explored; it is proved that the young generation was the object of a policy of state atheism as an object directed by a powerful anti-religious policy, and an important resource in practice of the measures anticipated by the state in the struggle against religion, church and believers.

Key words: state, church, children, youth, anti-religious propaganda.